

(۳)

حاشیه‌ای بر مقاله یکی از رازهای مهم جنگ بین الملل اول

که برای نخستین بار فاش میشود

نوشته آقای کحال زاده

در شماره ۲ اردی بهشت ماه ۲۵۳۵ ماهنامه تحقیقی گوهر مقاله‌ای بسیار جالب توجه بقلم آقای کحال زاده بعنوان (یکی از رازهای مهم جنگ بین الملل اول که برای نخستین بار فاش میشود) درج بود که موضوع یادداشت روس و انگلیس را در آن زمان برای برقراری نظارت در امور مالیه ایران و افزایش عده قشون تحت فرماندهی صاحب منصبان روسی و انگلیسی را بطوری واضح که تاکنون در آن باره نوشته نشده چنانچه واقع شده بود تشریح نموده‌اند.

اشخاصی که در کتب خود باین موضوع اشاره نموده‌اند نوشته‌اند که این یادداشت روس و انگلیس بصورت اتمام حجت بوده و در ظرف چهل و هشت ساعت از دولت ایران در آن زمان که خاک ایران را روس و انگلیس اشغال نموده بودند جواب موافق خواسته بودند آقای کحال زاده اولین نویسنده ایست که مطالبه جواب یادداشت مزبور را در چهل و هشت ساعت تذکر داده است.

بعضی از نویسندگان وقایع آنروز جواب دولت ایران را بروس و انگلیس در نتیجه

---

* جناب آقای ارسلان خلعت‌بری شهردار سابق تهران، استانداری سابق گیلان، وکیل پایه یک دادگستری از رجال دانشمند و نیکنام معاصر.

مذاکره طرفین دانسته‌اند و حال آنکه موضوع مذاکره نبوده بلکه اتمام حجت بوده است علاوه از آقای کحال زاده در مجله کاوه چاپ برلن مقاله‌ای در ۱۵ آوریل ۱۹۱۷ یعنی شصت سال قبل راجع باین مطلب نوشته شده که در صفحات ۴۱۰ و ۴۱۱ کتاب ایران در جنگ بزرگ تألیف مرحوم مورخ الدوله سپهر منعکس است و قسمتی از آن نقل میشود: «باز یک اتمام حجت تازه برای سلب آخرین حقوق استقلال ایران از طرف دو جلاد این مملکت به دولت بیچاره ایران در ۱۸ ربیع الثانی ۱۳۳۵ داده شده است به مهلت دوازده روزه راجع به تقاضای اجرای مواد یادداشت دولتمیزبور مورخه ۴ شوال ۱۳۳۴ درباره امور قشونی و مالی ایران...» سپس در آخر مقاله مزبور مینویسد: «سپهسالار بعد از دوازده روز از دریافت این یادداشت بعنوان «حالت اجباری» بدون مشاوره با اعضاء کابینه و بدون اطلاع اعلیحضرت شاه جواب موافقی بدو سفارت نوشته بود...»

در مجموعه‌ای از یادداشت‌های سپهسالار که نزد اینجانب است سپهسالار نوشته است: (دولتمیز روس و انگلیس گفتند باید کنترل داشته باشند یکی رئیس خزانه شما باشد و نفر دیگر از بزرگان قوم قبول کردیم ولی در نوشته‌شان نوشتیم که این قبول از روی فرس مائر است فی الحقیقه این نوشته من تمام امتیاز و اسناد خارجه را لغو کرد معلوم میشود آنچه اسناد گرفته‌اند فرس مائر بود نه از روی صحت و قرارداد).

علاوه از آن در متن جواب روس و انگلیس هم چنانچه در تاریخ احزاب سیاسی تألیف مرحوم ملک الشعراء بهار نقل شده نوشته شده: «اولیاء دولت علیه با نظر توجه به پیشنهادهای مذکور نگرسته نظر با وضاع کنونی (فرس مائر) قبول مینماید».

بنابر این در اینکه در جواب دولتمیز روس و انگلیس چه در متن و چه در ذیل امضاء کلمه (فرس مائر) قید شده تردیدی نیست و حتی در مجلس ششم در موقع اعتراض باعتبار نامه وثوق الدوله استناد بهمین قید (بواسطه فرس مائر امضاء میکنم) که از طرف سپهسالار در جواب اتمام حجت روس و انگلیس شده بود گردید.

آقای کحال زاده اولین نویسنده ایست که قید دیگری را که سپهسالار در جواب روس و انگلیس تذکر داده نوشته یعنی موکول بودن موضوع بتصویب مجلس شورای ملی و مثل این است که نویسندگان دیگری اطلاع نداشته یا تحقیق کافی ننموده یا در صورت اطلاع رعایت بیطرفی را در تاریخ نویسی نکرده‌اند ولی آقای کحال زاده این مطلب مهم یعنی موکول کردن قبول اتمام حجت را به تصویب مجلس شورای ملی برای اولین بار تذکر داده است که با وجود اشغال تمام خالك ایران بوسیله قوای نظامی روس و انگلیس معذالك رئیس الوزراء وقت با قید فرس مائر باز تصویب مجلس را شرط نموده و از این ستون به آن ستون فرج داشتن را در نظر داشته.

از جهت تأیید آقای کحال زاده از کتاب تاریخ احزاب سیاسی ایران تألیف مرحوم ملك الشعراء بهار در این مورد نیز نقل می‌کنیم چه در آخر جواب سپهسالار به یادداشت روس و انگلیس بنا بنوشته ملك الشعراء بهار چنین قید شده است: (در خاتمه از ذکر این نکته ناگزیر است که بارعایت مقررات قوانین که اساس تشکیلات دولت علیه ایران بر آن است و نظر بمواد مقرر قانون اساسی این پیشنهادها در موقع افتتاح مجلس شورای ملی و سنا بتصویب و تصدیق مجلسین خواهد رسید).

بنابر این نه فقط تصویب مجلس شورای ملی بلکه تصویب مجلس سنا هم که تا آن زمان اصلاً تشکیل نشده بود در جواب اتمام حجت دولتین قید گردیده بود.

آقای کحال زاده مرقوم داشته‌اند: «معروف است که سپهسالار اعظم پس از ۴۸ ساعت مشورت محرمانه بدون آنکه موضوع را در جلسه رسمی هیئت وزیران طرح کند در تاریخ جمعه ۴ شوال ۱۳۳۴ شمسی زیر یادداشت سفارت‌های روس و انگلیس نوشت: بواسطه فورس‌ماژور امضاء می‌کنم ولی تصویب قطعی موضوع بتصویب مجلس شورای ملی موکول خواهد بود...»

اینکه موضوع در جلسه رسمی هیئت وزیران طرح نشد خود موضوع جالبی است ولی در اینکه وزراء از جواب سپهسالار بی اطلاع بودند و بدون موافقت آنها جواب داده شد این یک حیل‌های بود که در آن زمان بکار برده شد که قضیه سابقه تصویب رسمی در هیئت وزراء نداشته باشد والا سپهسالار وزرائی را که مورد توجه خودش بودند دعوت بهمکاری کرده بود و عده‌ای از آنها از دوستان صمیمی او بودند و علت نداشت در مجموع موضوع مهمی بآنها اطلاع ندهد و چیزی را که همان موقع اتمام حجت همه دنیا و مردم ایران میدانستند و چهل و هشت ساعت هم مهلت داشت چگونه خود وزراء نمیدانستند.

علاوه از آنکه تصمیم رئیس‌الوزراء بدون تصویب هیئت دولت از نظر اعتبار سست بود این سپهسالار بود که تهو رفوق العاده داشت و جرئت داشت که در مقابل زور دولتین کلمه فرس‌ماژور را قید کند.

مرحوم سید هاشم وکیل رئیس کانون و کلاء دادگستری که در آن زمان از رؤساء حزب دموکرات وقت بود برای من حکایت میکرد که امضاء سپهسالار در جواب اتمام حجت روس و انگلیس بدون سابقه تصویب در هیئت وزراء با تبانی و موافقت محرمانه خود وزراء بود گرچه از آن زمان مدرکی و سندی باقی نمانده و تاریخ نویسان هم تحقیق کافی ننموده و نوشته بیشتر آنها سطحی و نقل قول از دیگران است ولی در کتاب خاطرات و خطرات مرحوم حاج مخبر السلطنه باین موضوع اشاره شده است که عیناً از آن نقل می‌کنم و این توضیح را میدهم که مرحوم مذکور خود بعد از عزل از ایالت فارس بمشار انگلیس‌ها بعنوان رئیس

حزب دموکرات که مخالف بیطرفی ایران در جنگ و موافق بدخول در جنگ بنفع آلمان بود انتخاب شده بود و از مخالفین سرسخت سپهسالار تنکابنی بود که از لابلای آن کتاب او این ضربت و خصومت با سپهسالار مکرر آشنا شده است.

نقل از صفحه ۲۹۱ کتاب خاطرات و خطرات: (سپهسالار ولی خان تنکابنی روی کار آمد مدتی کشمکش بر سر امضای تقاضاهای زشت بلکه قبیح در بین بود آخر پیشنهاد دولتین را امضاء کرد در هلالین تصویب مجلس آتیه را گنجانند و نمره غلط بورقه گذراندند که بعد در موقع استشهاد بآن ورقه نمره در دفاتر وزارت خارجه مطلب دیگر در آمد این هنر را هم از سپهسالار دیدم و انتظار نمیرفت چه مردی بی باک بی محابا و برای هر تهور و تجاوزی حاضر مبلغ هنگفتی هم به بانک روس مقروض است پس از کشف نمره غلط سپهسالار هم عذرش خواسته شد).

معلوم میشود که روس و انگلیس مداز جواب سپهسالار عذر او را خواستند از طرفی حاج مخبر السلطنه از رجال وارد در سیاست و در آن زمان معروفترین شخصیت مخالف انگلستان و طرفدار آلمان بوده در عین ضدیت با سپهسالار که دو نقطه مقابل و مخالف هم بودند چه سپهسالار معتقد به بیطرفی ایران در آن جنگ بود معذالك مطلبی را آشکار میسازد که هیچیک از نویسندگان تاریخ آن زمان از آن در نوشتههای خود یاد نکرده اند چه این نویسندگان خود در آن زمان هنوز بدینا نیامده بودند ولی حاج مخبر السلطنه در آن زمان از رجال و سیاستمداران درجه اول کشور بود که در زمان اعلیحضرت رضاشاه کبیر هم هفت سال سمت نخست وزیری داشت او مسلماً تحقیق کرده و از وزراء وقت و اشخاص وارد در سیاست و جریانات روز این موضوع تبانی وزراء را شنیده بوده و رویهمرفته نوشته مرحوم هدایت میرساند که جواب سپهسالار سابقه در هیئت دولت نداشته و با موافقت خود وزراء بوده است والا وزراء اگر مخالف بودند از عضویت دولت استعفاء یا اعتراض مینمودند.

هر گاه وزراء موافق نبودند و مخالفت داشتند مرحوم هدایت که کاملاً در جریان سیاست روز وارد بود که این موضوع را نوشت مخصوصاً چون با سپهسالار ضدیت داشت مخالفت وزراء را مینوشت بهر حال راجع باین مطلب که حاج مخبر السلطنه نوشته هیچ تحقیقی نشده و نمیتوان تصور نمود شخصی مثل حاج مخبر السلطنه چنین مطلبی را بدون مأخذ نوشته باشد و نوشته آن مرحوم مؤید مطلبی بود که مرحوم سید هاشم وکیل برای من نقل میکرد.